

SPORY O TVAR PRVNÍCH DRAMAT M. GORKÉHO V ČESKÉ KRITICE ZAČÁTKU STOLETÍ

Miroslav Zahrádka (OLOMOUC)

Budu hovořit jen o ohlasu Měšťáků a hry Na dně v našem tisku let 1902-03. I pouhé toto krátké období nám dává obdivuhodně mnoho materiálu k úvahám o ideové i tvárné problematice Gorkého dramatu, neboť Gorkij byl tehdy populární, ba i módní autor v celé Evropě a náš tisk se předháněl v množství informací o jeho životě i díle a v množství interpretací jeho prózy a dramatu. Soustředím se jen na poznámky o názorech týkajících se formy dramatických prací.

Obecně byla pociťována blízkost dramatu A. P. Čechova, ovšem při výkladu ideového vyznění díla bylo zaznamenáno, zvláště v po-krokovém tisku, Gorkého odlišné pojetí světa. Kritik Nové doby psal: "Gorkij nazírá na veškeré věci prizmatem malého člověka, zrakem proletáře", je pro něho příznačné "třídní pojmání jednotlivce, rodiny, vrstvy i národa". Konflikt tu vyrůstá z "vnitřní mizérie, mravní, rozumové a citové, světa měšťáckého", a "jest třeba lidí rázu Nilova, pevných, ostrých, odvážných, jež opuštěním starých forem ničeho neztrácejí, ale majících touhu nápravy a změny starého pořádku".¹

Tuto odlišnost od Čechova potvrzuje z konzervativní strany extrémní soud J. Mikše, který Nila ostře odmítl: Gorkij v něm "velebí hrubou, bozohlednou sílu", není to zdařilý obraz a "celé drama nemá valné ceny".² Takové příkré odmítnutí celého dramatu je v naší tehdejší kritice zcela vyjimečné.

I s dalšími klasiky byl Gorkij srovnáván. Právo lidu psalo: Na rozdíl od Dostojevského a Tolstého "Gorkij vidí spásu své vlasti v jiném, modernějším typu lidovém: v průmyslovém dělníku, proletáři ... Gorkij hlásá evangelium vzpoury, heroismu, vášně, osobnosti, která hrdě a nepodajně určuje sama svůj osud".

A konečně je Gorkij srovnáván i s Turgeněvem: Mladí měšťáci jsou zbyteční a zlomení lidé, "moderní varianty" Turgeněvových hrdinů. "Tragikou těchto měšťáků je tragika životů, které nežijí." To napsal recenzent Rozhledů.⁴

Již sám fakt oné komparace svědčí o tom, že Měšťáci vyvolali neobyčejný zájem a že byli zařazováni do "nejlepší společnosti" v ruské literatuře.

Ještě k onomu srovnání s Čechovem. Národní listy psaly o Měšťácích: "Gorkij podobně jako Čechov klade větší důraz na kresbu charakterů nežli na děj."⁵ Obzor literární a umělecký soudil: Gorkij "pohrdá běžnou technikou divadelní", ale bude jistě úspěšný jako "nedramatický" Strýček Váňa.⁶ A Fr. Sekanina dochází k závěru, že ve hře je "tolik vroucího, pěnícího se života, že už varu jeho stará forma-dramatu sotva stačí. Stěny staré formy se rozestupují, pukají".⁷ Recenzent Zvonu nad tímto problémem uvažuje, zda je to "na prospěch, nebo nepospěch umění", ale uznává, že Gorkij v bourání starých forem není sám a že "umělec, jakým je Gorkij, vytvoří si vlastní formu dramatu na základě svých zkušeností".⁸

Gorkému "nestačí hranice dramatické formy", píše Týdeník Lidových novin⁹, a Nová doba ho doplňuje: drama mu roste z charakteru, a "scéna za scénou rozvíjí se příčinně z nitra jednajících osob".¹⁰ Gorkij nezná "výpočtů a konstrukcí, umění a skutečnost splyvá u něho v jedno", proto se zdá, že tu není pevná kompozice, píše šifra K. v Rozhledech. Po proniknutí do podstaty díla však je kompozice zřejmá, ale bezprostřednost reality dává na ni zapomenout. I K. dochází k závěru, že Gorkij "láme dramatu nové cesty".¹¹

Takže hra byla přijata příznivě, V. Štech psal o "dramatu uchvatném, silném a pravdivosti svou ohromujícím"¹², avšak nad jejím tvarem byly rozpaky. O. Theer Měšťáky nepovažoval za drama, vytýkal mu nedostatek dramatické tragiky, ale i on uznával Gorkého umění "vystihnout v prostém dialogu celou tragédii lidského srdce" a "charakterizovati slovem jako málokterý autor", "feč jeho lidí je barvitá, tvrdá, skoro drsná, osvětluje ostře každý záchvěv v jejich duši".¹³

Na tom, že se Měšťáci rozcházejí s tradiční formou dramatu, shodli se víceméně všichni. Mnozí recenzenti se však snažili najít kořeny této "nedramatičnosti" a osobitosti hry. R. V. Boubela v Moravském kraji charakterizoval Měšťáky jako "obraz několika duší, výsek z jiných procesů", jako "dramatickou etudu".¹⁴ B. Prusík uznával, že to není drama dle pravidel, zato je tu však "životnost, plastika a mistrně podání figur".¹⁵ "Nádherně kreslené postavy" a psychologické umění vysoce hodnotila většina kritiků.

Jen V. Dresler po Mikšovi hru zcela odmítl, jeho soud je však přesto pozoruhodný: Vyjádření ideje se mu zdá "nezdařeně, povrchní a mělké", profílace mladých "neucelená", dojem "silně roztržštěný, nejasný, mlhavě zaseřený a především málo dramatický"; dějový materiál "chudý, vyhublý a málo rozvětvený", ve hře je patrný "nedostatek dynamiky" i "psychologického procesu". Jen "syté vystižení nechtutné průměrnosti v kreslené měšťácké rodině" a "pevná, tvrdá charakterizace osob,, ale v žánru čistě romanopiseckém" Dreslerovi konventují.¹⁶ Tedy: hra dobře kreslí prostředí a postavy, ale ne dramaticky, ale romanopisecky. Ani jako "dramatické scény" nebo "dramatickou etudu", jak to charakterizovali někteří kritici, Dresler hru neuznával. Konečně hra měla jako označení žánru "scény v domě Bessemenova", tedy ani ne "dramatické scény". Gorkij blízkost své próze nijak netajil a zdá se, že když hru nazýval "nudnou"¹⁷, měl pro to i jiné důvody než koketování s kritikou.

Když L. Andrejev v roce 1902 psal N. K. Michajlovskému o hře Na dně, vyjádřil se extrémně ostře o Měšťácích: tento kus "nesahá jí (hře Na dně) ani po kotníky".¹⁸ A z Andrejevova dopisu Gorkému ze 6. 8. 1904 vyplývá, proč "tvoje Na dně je dobré, a Měšťáci špatné drama".¹⁹ Andrejevovi chyběla v Měšťácích hlubší filozofie. Není bez zajímavosti, že i právo lidu - podle ohlasů ruského tisku - psalo již v lednu 1903 o hře Na dně, že působí silněji než Měšťáci i než Vláda tmy L. N. Tolstého, s níž koresponduje. Takto soudili i jiní kritici. Referent časopisu Máj chválil Na dně za "znamenité postavy a sociální prostředí, načrtnuté "s rembrandtovskou genialitou".²⁰ Neobvyklost tvaru již kritiky nezaráží, od Měšťáků vědí, že autor nebuduje dílo na vnějším ději, ale na postavách. Gorkij podle Divadelních listů není dramatik, umí však psát role, a to umí jen dobrý dramatik.²¹ Tento protimluv má svůj reálný smysl a souvisí s tím, co psal V. Dresler o romanopiseckém základě Gorkého her.

Avšak co nejvíce zaujalo českou kritiku a co koresponduje

s hodnocením L. Andrejeva, je filozofičnost dramatu. "Máte před sebou básníka, filozofa, ne dramatika," píše Plutarch.²² Kritik Lidových novin píše odramatické beztvorosti hry, v níž postavy hlavně filozofují ("strašně zoufale, nevládně, pochmurně"²³). Konzervativní J. Mikš vytýká hře "nadbytek rozumování utlumující bezprostřední sílu čítu".²⁴

Nehledě na mínění J. Mikše nebo V. Dreslera, hra Na dně se dočkala u české kritiky mimořádného uznání. Mělo to řadu příčin: popularitu bosácké tematiky, která tu přechází z povídek na jeviště a vrcholí; velikost ideové polemiky i návaznosti na L. N. Tolstého; originalitu dramatického tvaru známou už z Měšťáků; ohlas hry v Německu i přímé její předvedení v Praze berlínským souborem; celkovou tehdejší popularitu M. Gorkého, kterou ještě nestačila potlačit konzervativní kritika.

Co však lze považovat za klíčový moment tohoto zdjmu, je ona filozofičnost a "nedramatičnost" díla. Jestliže totiž v Měšťácích zformoval Gorkij výrazné sociální drama se socialistickou ideovou orientací, ve hře Na dně vytvořil drama ideologické a polyfonní, právě tak jako Dostojevskij vytvořil ideologický a polyfonní román.

Vraťme se ještě k Andrejevovi a k jeho dopisu Michajlovskému. Gorkij podle jeho názoru bere ve hře stejné bosáky jako dřívě, ale v jeho pojetí se objevuje něco zcela jiného a nového: "Z romantika s celou tou neuvědomovanou a krásnou lží romantismu se jakoby proměňuje ve filozofa, který úporně a bolestně hledá smysl bytí. Nahromadil tu horu krutého utrpení, hodil na jednu hromadu desítky různých charakterů a všechno to spojil horoucí touhou po pravdě a spravedlnosti ... Jeho drama leží na velmi širokých sociálních základech."²⁵

Velmi blízko tomuto výkladu je český kritik časopisu Srdce, když píše, že Lika, "filozof lži a pravdy života", je "osou tohoto stylizovaného paprsku nejrůznějších nazírání na život".²⁶ Tedy nejen různé charaktery, ale i různé životní postoje, životní filozofie, jejich konfrontace (většinou ne dramatický konflikt), i jejich autonomnost nám určují smysl i tvar dramatu.

Různorodá česká kritika se ve svých četných ohlasech a interpretacích dobírala pravdy a lze právem říci, že se jako celek dobrala velké její části.

Poznámky

- 1 Šašek: Měšťáci. Nová doba 1902, č. 44, s. 6-7.
- 2 Mikš, J.: Z nejnovější ruské literatury. Osvěta 1902, č. 8, s. 605.
- 3 r.: Měšťáci. Právo lidu 1902, č. 207, s. 1-2.
- 4 K.: M. Gorkij, Měšťáci. Rozhledy 1902, č. 4, s. 99.
- 5 Národní listy 1901, č. 353.
- 6 Obzor literární a umělecká 1902. č- 1-2. s. 27.
- 7 Sk.: M. Gorkij, Měšťáci. Obzor literární a umělecký 1902, č. 16, s. 243.
- 8 K.: Měšťáci. Zvon 1902-03. s. 70.
- 9 K.Z.K.: Měšťáci. Týdeník Lidových novin 1903, s. 19.
- 10 Šašek: Měšťáci. Nová doba 1902, č. 44, s. 7.
- 11 K.: M. Gorkij, Měšťáci. Rozhledy 1902, č. 4, s. 99.
- 12 ech.: Měšťáci M. Gorkého. Máj 1902-03, s. 71.
- 13 Theer, O.: M. Gorkij, Měšťáci. Srdce 1902-03, s. 28-29.
- 14 Doubela, R. V.: Divadlo. Moravský kraj 1903, č. 20, s. 1.
- 15 České květy 1902-03, s. 45.
- 16 Dresler, V.: Měšťáci. Srdce 1902-03, s. 95-96 a 127.
- 17 Birževyže vedomosti 1902, č. 297.
- 18 Literaturnoje nasledstvo, sv. 72, Moskva 1965, s. 496.
- 19 Tamtéž. s. 218.
- 20 Nové drama Maxima Gorkého. Máj 1902-03, č. 11, s. 156.
- 21 Divadelní listy 1903, č. 13, s. 225.
- 22 Plutarch: Divadlo. Ženské směry (Kroměříž) 1903, č. 3, s. 51.
- 23 K. Z. K.: Na dně. Lidové noviny 1903, č. 290, s. 1.
- 24 Mikš, J.: Gorkého drama Na dně. Osvěta 1903, č. 5, s. 462.
- 25 Literaturnoje nasledstvo, sv. 72, Moskva 1965, s. 496.
- 26 K. R. /K. Rožek/: M. Gorkij, Na dně života. Srdce 1903-04, č. 3, s. 66-67.

STREIT UM DIE GESTALT DER FRUHEN DRAMEN M. GORKIS IN DER TSCHESCHISCHEN KRITIK ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS

Miroslav Zahradka

Die Abhandlung befaßt sich mit dem Widerhall von Gorkis Dramen "Die Kleinbürger" und "Nachtasyl" in der tschechischen Presse der Jahre 1902-03. In den Artikeln und Rezensionen offenbart sich das große Interesse für das Werk M. Gorkis, das um die Jahrhundertwende nach der Veröffentlichung der ersten Barfüßergeschichten entstanden ist. Viele dieser Echos (namentlich in der Arbeiterpresse) beinhalten eine fortschrittliche gedankliche Weiterführung des Sinnes beider Stücke, doch gibt es auch Besprechungen konservativen Charakters (J. Mikš). Gorki wird im Zusammenhang mit Tschchow und L. N. Tolstoj gebracht. Die Form der Gorkischen Schauspiele findet widersprüchliche Wertung: die Mehrzahl der Kritiker faßt sein "handlungsarmes" Drama als einen neuen, an Tschchow anknüpfenden Dramentypus auf, ein Teil hat diese Form nicht akzeptiert. Manche Kritiker sprachen von der "Romanhaftigkeit" dieser Stücke. Einer von ihnen stellte fest: "Vor Ihnen steht ein Dichter, ein Philosoph, kein Dramatiker". In zahlreichen Echos und Interpretationen hat so die tschechische Kritik die Wahrheit über diese dramatischen Schöpfungen Maxim Gorkis ergründet.